

Køn, postkøn og de byggede omgivelser

Betty Vang

Artiklen tager udgangspunkt i kvinde- og kønsforskningens studier af og teorier om kønstegn som sociale og kulturelle konstruktioner, og den konkluderer, at det endnu er uvist, hvordan vi vil planlægge de byggede omgivelser for en dekonstrueret kønnethed.

Når vi prøver at fortolke og forstå verden, frembringer vi med sproget som redskab orden blandt tingene ved at opstille dem som modsætninger, dikotomier. I den vestlige kultur bliver hver genstand, hvert billede og symbol defineret ved sin modsætning: lys er defineret af skygge og omvendt, det passive af det aktive og omvendt, natur af kultur og omvendt, centrum af periferi og omvendt, det runde af det firkantede og omvendt, og det kvindelige af det mandlige og omvendt. Disse dikotomier består af A/ikke-A med en usynlig grænse mellem dem. Der er det ene, og så er der det andet.

Dikotomier er sproglige konstruktioner skabt i forbindelse med vor fortolkning og forståelse af verden, hvilket er ensbetydende med, at vor fortolkning og forståelse er et

produkt af udvekslinger mellem mennesker. Det vil sige, at forståelsen af verden bestemmes af de sociale relationer, den kulturelle kontekst og den historiske tid, forståelsen udvikles inden for. Hvilket igen vil sige, at den måde vi forstår verden på og vore forslag til dikotomier og kategorier ikke blot er et socialt produkt, men også et historisk og kulturelt produkt.¹

Dikotomier tilskrives altid en position i forhold til hinanden og ofte i et hierarki, hvor A vurderes højere end ikke-A. Også vor dikotomisering af mennesket i to køn, kvinde og mand, tilskriver kvinden og det kvindelige en position i forhold til manden og det mandlige, og oftest vurderes manden og det mandlige højere end kvinden og det kvindelige². Det betyder, at vi giver kvinden og det kvindelige samt manden og det mandlige en position i enhver diskurs, det være sig tankegang, tale, samtale, overvejelse og beslutning.

Et samfund er opbygget og struktureret i overensstemmelse med dets herskende diskurser. Kvindens og det kvindeliges og mandens og det mandliges positioner i disse diskurser kommer herved til at få en egenindflydelse på samfundets strukturer, herunder på de byggede omgivelser.

Køn som konstruktion

Inden for kvinde- og kønsforskningen er anskuelsen af køn som konstruktion især udviklet af de humanistiske videnskaber, der beskæftiger sig med menneskelig kulturproduktion. Deres inddragelser af kønsperspektiver som hjælp til en forståelse af empiriske problemstillinger har ført til overvejelser og teorier om køn som socialt og kulturelt betydningsfulde fænomener og som kulturproduktion.

”Konstruktion” hentyder til, at det er produktet af menneskelig virksomhed. Derfor beskrives sociale og kulturelle forhold som konstruktioner oftest blot som ”social og kulturel konstruktion”. Sociale og kulturelle forhold er ifølge konstruktivismen såvel strukturerede som strukturerende fænomener. Interessen for sociale og kulturelle fænomener som konstruktion indebærer derfor på én gang undersøgelser af disse fænomener både som genstand og udtryk for værdier, normer, ideer etc. karakteristiske for en bestemt lokalitet, kultur og historisk periode.

Kulturen bliver i denne sammenhæng ofte beskrevet som et ”betydningsrum”, idet den udgør rammen inden for hvilken en gruppe eller grupper af mennesker skaber mening om sig selv og deres omverden. Den er rammen for menneskers skabelse af kommunikation, betydning og forståelse.

Ifølge konstruktivismen er samfundsmedlemmer i et bestemt samfund og en bestemt kultur denne kulturs *tegn*. I enhver kultur bliver mennesket ved fødslen læst som henholdsvis tegnet ”kvinde” og tegnet ”mand” og henvist til en af disse to overkategorier ved hjælp af kulturelle tegn, der udtrykker kønsforskelle. Disse udtrykte kønsforskelle er ifølge konstruktivismen ikke ”indre” egenskaber, ved de to køns kroppe, men kulturelt skabte ”ydre” tegn, der skal signalere kvinde/kvindelighed og mand/mandlighed. Kategorierne kvinde/kvindelig og mand/mandlig og de dertil forbundne tegn og positioner er kulturelle konstruktioner, og som sådan er de foranderlige.

Kvinde- og kønsforskningens studier af kulturelle køns-tegn, hvordan de udtrykkes, hvad de kan indeholde, og at de ikke behøver at blive forvekslet med kroppen, førte i 1970'erne til en feministisk kritik af kønsrollerne i samfundet og til forsøg på at forstå og forklare konstruktionen af dem.

Med kønsrolleforskningen blev spørgsmålet om kønnets ”ydre” tegn flyttet fra religion og natur til samfund og kultur. Kønskonstruktivismen blev dermed også en kritik af den feministiske essentialisme og den essentialistiske kulturop-

fattelse. Den essentialistiske tilgang søger en forklaring på kulturelle forskelle i kønnets *natur*, sådan som den for eksempel kommer til udtryk i biologiske kønsforskelle eller i individets fysiske behov. Kønskonstruktivismen kalder en sådan forklaring for en biologisering af de sociale og kulturelle konstruktioner, idet socialt køn gøres til noget biologisk bestemt og dermed til noget ”naturligt” og uafvendeligt.

Kvinder er ikke ens

Feministiske antropologer og historikere var de første, der med kvinder som subjekt for deres studier begyndte at spørge, hvordan kvinde betyder som socialt køn (gender) (Rosaldo & Lamphere 1974; Whyte 1977; Ardener 1978; MacCormack & Strathern 1980; Ardener 1981; Vogt et al. 1985; Howell 1986; Davidoff & Hall 1987; Scott 1987). Deres studier synliggjorde *forskellene* mellem kvinder. De synliggjorde kvinders mangeartede kulturelle udtryk, holdninger, meninger og symbolsprog. Ikke kun ved at studere en specifik kvindekultur som et isoleret fænomen, men også ved at se den i sammenhæng med den generelle eller dominerende kultur i det samfund, som omgiver den. De viste, at en kulturs sociale og kulturelle værdier og normer samt det givne historiske tidspunkt er med til at bestemme køns-kategoriernes og kønsidentiteternes indhold. Kategorien ”kvinde” og det at være kvinde – eller mand – henviser ikke kun til en biologisk tilstand, men også til en kulturel og social tilstand med forankring i en historisk tid eller et geografisk sted. Hermed viste de også, at man må forstå sin egen kulturs vedtagelse af, hvilke egenskaber den tilskriver hvilket køn, som en fortolkning og ikke som ”virkeligheden”.

Når natur ikke anvendes som begrundelse for kønnet orden, bliver det synligt, at kønnet social orden og kønnets positioner er noget mangeartet og umådelig forskelligartet, der understreger lokale og kulturelle forskelligheder og mange parallelle fortolkninger af verden.

Vi vil vide noget om kvinders liv med brug af køn og kvindekulturbegrebet som analytiske kategorier, er det nødvendigt at undersøge relationer mellem kønnene og spillet mellem en kvindekultur og den omgivende verden. En kvindekultur må studeres i et dynamisk perspektiv, for den ændrer sig over tid, og den eksisterer samtidig med andre kvindekulturer og kønsmæssige og kulturelle forskelle i samme historiske tid (Moore 1988; Vang 1988; Rikken Nielsen 1990).

Kvindekulturers rumlige dimension

I alle samfund er både kvinder og mænd en del af en generel kultur og lever inden for denne. Men samtidig lever de fleste samfunds kvinder inden for forskellige delkulturer eller kvindekulturer – ligesom mænd lever inden for forskellige mandskulturer – hvori de er fælles om nogle bestemte erfaringer, ideer og forestillinger, for eksempel en fælles bevidsthed om sig selv som kvinde.

Mange samfund er eller har været organiseret omkring en adskillelse af kønnene, hvilket gør det muligt for kvinde- og kønsforskere at identificere komplementære kvinde- og mandskulturer i et givet samfund. Der, hvor vi finder denne adskillelse af kønnene, finder vi også kvinde- og manddominerede rum (Spain 1992; Ardener 1993). Det vil sige, at en kvindekultur foruden at være et bevidsthedsmæssigt fænomen – en kollektiv bevidsthed – også ofte har en rumlig dimension.

Eksempler på en skarp kønsopdeling i bestemte rum finder vi i skoler kun for drenge eller piger, i skoler med drengeskoler og pigeskoler og med adskilte skolegårde for drenge og piger, i skoler med adskilte lærer- og lærerindeværelser, samt i skoler med kønsopdelt undervisning, hvor lærerne underviser drengene og de større børn og lærerinderne pigerne og de små børn. Disse skoler, som bygger på et særartsideologisk kønssyn, sørger for, at indlæringen af en række kønsspecifikke normer for kønnenes åndelige og sociale udfoldelse finder sted. Det sker ud fra samfundets eller skolens forestilling om og vedtagelse af, hvilke menneskelige egenskaber og hvilke samfundsmæssige opgaver og funktioner, der bør være knyttet til hvert af de to køn.

Kønsopfattelsen, der bygger på særartsideologien, resulterer ikke blot i en skarp kønsopdeling. Den giver også drenge og piger en kønsspecifik indlæring og tilskrives de to køn bestemte positionsmuligheder, som kønnet udefra bekræftes i og indefra selv bekræfter (Chodorow 1995).

At kønsopfattelsen spiller en afgørende rolle for de to køns dannelse har for eksempel de engelske historikere Leonore Davidoff og Cathrine Hall vist i deres store undersøgelse af mænd og kvinder i den engelske middelklassers historie under victorianismen. Og de viser også, at normerne for kvindelighed og mandlighed er konstruktioner og variable afhængig af historisk tid og sted:

'Masculinity' and 'femininity' are constructs specific to historical time and place. They are categories continually being

forged, contested, reworked and reaffirmed in social institutions and practices as well as a range of ideologies.

(Davidoff & Hall 1987:29)

Kvinderum som drivkraft for forandring

I Danmark fandtes der en skarp opdeling af kønnene i skolen og i bestemte skolefag til begyndelsen af 1960'erne. Før 2. verdenskrig var en pigeskoles lærerinder tit både opvoksede og uddannede i overvejende kvindemiljøer, på pigeskoler og kvindeseminarier. Ofte var de ugifte og boede sammen med andre kvinder, for eksempel en mor, en søster eller en anden lærerinde. På skolen arbejdede de sammen med andre kvinder og i deres fritid omgikkes de mest andre kvinder. Lærerinderne havde deres egne fælles faglige organisationer, lærerindeforeningerne, og mange lærerinder var medlemmer af kvindeorganisationer. De levede i en kvindeverden, som ofte udgjorde et stærkt og aktivt kvindemiljø. (Rimmen Nielsen 1988).

Kvindens isolation i bestemte kvinderum er oftest et påtvunget vilkår. Men et kvinderum behøver ikke kun at være et vilkår, der betoner og reproducerer kønsforskelle. Det kan også være en social magtfuld realitet. I Danmark blev pigeskolernes kvinderum udnyttet som basis for kvinders magt og indflydelse, idet det havde den funktion at synliggøre og sikre kvinder en plads i det offentlige rum (Rimmen Nielsen 1988). Set i et kønsperspektiv udvidede pigeskolerne mulighederne for både de kvindelige elever og for lærerinderne i forhold til samfundets normsystem. Ofte overskred pigeskolerne samfundets forventninger til og normer for kvinder i stedet for blot at bekræfte dem og gjorde uddannelse til en strategi for frigørelse fra den historiske kvindelighed (Posing 1992). Pigeskolernes kvinderum var det råderum og frirum, hvori piger ved siden af de traditionelle kvindefag kunne læse de fag, der ellers var forbeholdt drengeskolerne, og få adgang til eksamen på samme vilkår som drenge. De fleste af landets første feminister og pionerkvinder inden for politik, erhverv og uddannelse var tidligere elever fra disse pigeskoler.

Kvinder har ofte opfattet og anvendt eget råderum og frirum som en mulighed for frigørelse fra påtvungne kønsgrænser. Den engelske forfatter Virginia Woolf (1882–1941) formulerede i sin bog *A Room of One's Own* (Woolf 1977/1929) kravet om "eget værelse", hvor en kvinde kan råde

suverænt. Et frihedens rum, hvor en kvinde kan være alene med sig selv og sine tanker, og hvor kreativiteten kan få frit, uzensureret spil (Olufsen 1991).

Også de mange kvinde- og kønsforskningscentre, som siden 1970'erne er blevet etableret på universiteter og læreanstalter, er kvindeskabte fysiske rum, hvori kvinder kan have frihed til at forske, skrive og undervise; uden at opleve sit fagområdes konsistenskrav som en forhindring for at kombinere et kvinde- og kønsforskningsperspektiv med sit fags videnskabelige tradition. Disse kvinderum har bidraget med vigtige erkendelser ved at tænke både med og imod køn og med og imod videnskabelige traditioner.

Konstruktion af køn som proces

Kønskonstruktivismen har de seneste 10 år i stigende grad haft en processuel opfattelse af konstruktion af køn og af kulturbegrebet. Interessen for køn som konstruktion er fastholdt, men fremfor en forståelse af selve kønskonstruktionen fokuseres der på kønskonstruktionen som proces.

Hvordan finder kønskonstruktionen sted? Hvordan ændres den? Hvordan skal vi forstå kvinder og mænd ikke blot som kulturelle tegn, men som handlende og tænkende aktører i den vedvarende konstruktion af betydning knyttet til kvindelighed og mandlighed? Spørgsmål som disse har ført til studier af køn som et gennemgående strukturerende princip i det sociale liv (Moore 1988).

Disse studier, som også har åbnet op for en mandeforskning, giver indsigt i, hvordan køn i praksis struktureres og strukturer kvinders og mænds liv på mange forskellige måder. Køn ophører med at være entydige og uforanderlige størrelser, men bliver processer i stadig forandring (Søndergaard 1995).

Fra feminisme til poststrukturalistisk feminisme

Den nye kvindebevægelse, som opstod i 1970'erne, har haft lighed mellem kønnene på alle samfundets områder som sin målsætning. Det betød nedbrydning af kønsforskelle. Derfor har mange feminister, der gør brug af teorien om køn som konstruktion, fundet det nyttigt tillige at benytte den poststrukturalistiske dekonstruktion som analysemetode. Den har som genstand sprogets historisk og kulturelt skabte dikotomier og begrebslige kategorier og generaliserede betydninger. Dekonstruktionen kritiserer og forsøger at opløse de

kategorier, modsætninger og generaliseringer i vort sprogsystem, der bliver bevaret og videregivet i sproget, selvom de er tømt for deres oprindelige betydning, fordi de er produceret i anden historisk tid eller i en konkret kontekst.

Den poststrukturalistiske feminisme – også kaldet for postfeminisme – forener dekonstruktionen og kønskonstruktionen, idet den hævder, at køn og kønsforskelle er skabt i sproget og den diskursive praksis (Weedon 1987).

Ser vi på de utallige måder, det er muligt at være kvinde og mand på, så går de sproglige generaliseringer af kvinder og mænd sammen med kategorierne kvindelig og mandlig, som vi henfører bestemte genstande og tilstande til, i opløsning (Søndergaard 1995).

Forandringer i diskurser og råderum

Eftersom sproget er kønskonstruktionernes medium, er også de arenaer i det sociale liv, som kvinder har, gives og tager sig adgang til, afhængige af diskurserne, af de diskursive praksisser, og kønnenes positioneringer i disse. Således

går vejen til en ændring og forbedring af kvinders vilkår igennem en dekonstruktion af diskursernes dikotomier og det kvindeliges tilstedeværelse i dem. Når dikotomierne er dekonstrueret og det kvindeliges tilstedeværelse i dem gjort synlige, bliver det muligt at gribe forandrende ind i diskurserne. Kvinders muligheder for at få magt til at forbedre deres vilkår og udfoldelsesmuligheder går altså igennem en forandring af, hvad de vestlige diskurser definerer som kvindeligt

(Hejlsted 1991:35).

Kvindebevægelsens og kvinde- og kønsforskningens kritiske position til patriarkatet og til det mandliges dominans over det kvindelige har længe rokket ved dikotomierne i vor vestlige kulturs diskurser. Og dele af kvinde- og kønsforskningen har gjort op med forestillingen om, at alle kvinder har samme behov, interesser og prioriteringer og et fælles kvindeligt udgangspunkt.

Dette opgør er et opgør med universalismens tilstedeværelse i den vestlige kultur, et opgør, som deles med den postmoderne filosofi. Men til forskel fra den postmoderne filosofi har kvindebevægelsen og kvinde- og kønsforskningen demonstreret, at kvinder ud fra deres livssituation kan forholde sig aktivt til og deltage i diskursernes udformning, være diskursproducenter, og dermed skabe forandring i verden via sproget. Og dermed også forholde sig aktivt til

og deltage i kampen om kvinders muligheder på alle tilværelsens områder. Herunder kvinders muligheder for at deltage i planlægningen og forvaltningen af vore byggede omgivelser.

Kønskonstruktivismen og den poststrukturalistiske feminisme viser os, at det kvindelige og mandlige positioner i en given kulturs diskurs hele tiden er til diskussion, kan formes, forhandles og forandres – og også bliver det. Med forandringer i materialiteten til følge udtrykt for eksempel i kønnenes adfærd, påklædning, selviscenesættelse og iscenesættelse af de byggede omgivelser.

I de nordiske lande har ligestilling mellem kønnene været officiel politik i de sidste 20 år. Den nordiske ligestillingspolitik – den nordiske model – tager udgangspunkt i, at kvinder og mænd skal have samme rettigheder, forpligtelser og muligheder inden for alle væsentlige områder i livet (Nordisk Ministerråd 1996). Ligestillingspolitikken har sammen med kvindeorganisationernes og kvinde- og kønsforskningens ligestillingsarbejde skabt forandring i såvel de nordiske landes diskurser som i kønnenes råderum.

De nordiske kvindeforskeres kritik af kønnets positioner i vore landes diskurser, hvori kvinder ofte har været usynliggjorde, har ført til forandringer i de nordiske sprog. For eksempel hedder et parlamentsmedlem på dansk ikke længere en folketingsmand men et folketingsmedlem, en lægmand hedder en lægperson, en formand hedder en forperson.

Ligestillingsarbejdet og -politikken har også betydet ændrede muligheder for både kvinder og mænd i de offentlige og private rum. De offentlige rum er i de nordiske lande ikke længere hjemsteder for regulering og magtudøvelse i forhold til den seksuelle identitet; sådan som de var tidligere, hvor der var mange rum, som kun var forbeholdt ét af kønnene.

Kønnene har nu lige adgang til alle uddannelser. Siden 1980'erne er for eksempel niveauet af uddannelse i Danmark steget mest blandt kvinder. I 1995 var der dobbelt så mange mænd som kvinder med en lang, videregående uddannelse, men kvinderne har øget deres andel på de højere læreanstalter, så der i dag samlet er en lige kønsfordeling på de videregående uddannelser.

Mænd kan uddanne sig til stillinger inden for pleje- og omsorgssektoren, som ellers har været forbeholdt kvinder, for eksempel til sygeplejerske, til børnehaverpædagog og omsorgsassistent. Og kvinder kan uddanne sig inden for

områder, som har været forbeholdt mænd, for eksempel inden for hæren, flåden og politiet. Tilsvarende er varetagelsen af embeder og stillinger indenfor det offentlige og i det private erhvervsliv, som tidligere kun var mænds ansvarsområder, også blevet kvinders.

Varetagelsen af og omsorgen for børn, syge og gamle og for de nære relationer i hjemmet, i familien, på arbejdspladsen og i samfundet som helhed er ikke længere kun kvinders ansvarsområde. Det er også blevet mænds. Når det gælder privatsfæren viser det statistiske billede af de danske parfamilier med børn anno 1995 dog for de fleste familiers vedkommende stadig et traditionelt hjem, hvor kvinden er den, som mest vasker tøj (78%), mest laver aftensmad (57%), mest gør rent (49%) og mest gør de daglige indkøb (49%). Mens manden fortsat er den, som mest udfører udendørs reparationer (87%). Men mange af de danske parfamilier med børn anno 1995 har bevæget sig fra køn til postkøn, når det gælder arbejdet i hjemmet. For eksempel er 15% fælles om tøjvask, 29% fælles om at lave aftensmad, 35% fælles om rengøring, 36% fælles om de daglige indkøb, 40% fælles om opvasken, 66% fælles om pasning af de 0–2 årige børn; men kun 8% er fælles om de udendørs reparationer (Ligestillingsrådet 1995). Skyldes dette sidste lave tal mon, at de fleste kvinder stadig synes, det er "ukvindeligt" for eksempel at stå på en stige og rense ejerboligens tagrende eller sømme det løse bræt i havens plankeværk fast? På trods af at mange kvinder og mænd i dag begge står som ejere på papirerne for deres fælles ejerbolig.

I de nordiske lande er der en ny generation af mænd på vej. Mænd der stiller nye krav til arbejde, fritid og privatliv. Der deltaget anderledes og mere aktivt i familielivet end deres egne fædre. Der vælger virksomheder, som har mere fleksibel arbejdstid, og som tager hensyn til deres ønske om at være aktive fædre for deres børn (Ligestillingsrådet 1997).

Mange kvinder og mænd arbejder i dag på tværs af de af tidligere tider fastsatte kønsgrænser. Mændenes tidligere råderum er også blevet kvindernes og omvendt. I dag henter begge køn deres identitet i et fælles råderum. Mange arbejdspladser samt offentlige og private rum, som tidligere var kønsbestemte, er i dag fælles råderum for kvinder og mænd. Og dermed også et fælles sted, hvortil både kvinder og mænd knytter deres identitet.

Fra køn til postkøn

Prøv at nedskrive alle de rum, som for ca. 75 år siden eller før kvinderne fik stemmeret, kun var forbeholdt det ene køn. For eksempel var det politiske rum kun forbeholdt mænd, mange arbejdspladser var kun forbeholdt mænd, mens mange af hjemmets køkkener kun var forbeholdt kvinder. Og sammenlign så de nedskrevne rum med i dag, hvor de fleste rum er forbeholdt begge køn: det politiske rum, ministeriernes rum, militærets rum, kirkens rum, læreanstaltens rum, håndværkets rum, de liberale erhvervs rum, servicefagenes rum, landbrugets rum osv. I dag udgør alle disse rum et fælles råderum for kvinder og mænd, efter- som kvinder og mænd, som har erhverv tilfælles, i dag arbejder side om side beskæftiget med fælles opgaver.

Et af de karakteristiske træk ved de aktuelle forandringer i retning af fælles råderum for kvinder og mænd og køns- kategoriernes opløsning er, at kønnetheden som struktu- reringsprincip bliver mere usynlig eller vanskeligere gen- nemskuelig på en del områder.

Hvor er vi på vej hen?

Hverken grupper af kvinder, grupper af mænd eller grup- per af kvinder og mænd er mere eller mindre ensartede grå masser. De er derimod oftest forskellige og har forskellige behov, interesser og prioriteringer. At være kvinde og mand i dag er ikke det samme som for 10 år siden og vil om 10 år ikke være det samme som i dag.

I de nordiske samfund er kvinder i dag ikke kun pas- sive, undertrykte og magtesløse ofre, men også stærke, veluddannede og uafhængige. Når vi som feminister i disse samfund skal planlægge og bygge for mennesker, som deler rum – stort eller lille – vil vi derfor ikke planlægge og bygge for hierarkisk placerede subjekter, men derimod for ligestillede subjekter i et ikke-kønsdomineret system. Det vil sige for en mangfoldig, åben men gensidigt for- bundet enhed med muligheder i alle regnbuens farver. Til brug herfor har vi til stadighed brug for kønsforskningen, det vil sige forskning i *hvordan* køn betyder i lokale og kulturelt forskellige råderum.

Planlægningen forsøger at være kønsneutral i sit udgangs- punkt: at planlægge for mennesker med lige muligheder. Men mulighederne for at udnytte ”de lige muligheder” er ikke altid til stede, for startbetingelserne er ikke altid ens for samfundets subjekter, det være sig for kvinder og mænd

som enkeltpersoner eller for grupper af kvinder, grupper af mænd og grupper af kvinder og mænd.

Årsagen til, at mulighederne for at udnytte ”de lige mulig- heder” ikke altid er til stede for både kvinder og mænd, skal dog ikke kun søges i det faktum, at de nordiske samfund på trods af mange års ligestillingsarbejde stadig er kønsdiffe- rentierede. For et samfund er ikke blot kønsdifferentieret, det er også for eksempel aldersdifferentieret, indtægtsdiffe- rentieret, kulturelt og socialt differentieret og livsstilsdiffe- rentieret, og disse differentieringer går på tværs af køn.

Køn er blot én blandt flere variable, som vi må inddrage som analytisk værktøj i planlægningen af vore byggede om- givelser. Men det er langt fra almindeligt, at køn inddrages som variabel i analysen og vurderingen af de eksisterende eller fremtidige byggede omgivelser. Konsekvensen af dette er, at megen planlægning af de byggede omgivelser har ta- get og fortsat tager udgangspunkt i en række forkerte anta- gelser om køn. En forkert antagelse er for eksempel anta- gelsen om, at der i vort samfund som helhed er og bør være en kønsbestemt fordeling af arbejde og roller både i familien og i samfundet. Det er en antagelse, som ikke nødven- digvis stemmer overens med mange subjekters virkelighed i de nordiske samfund i dag, men derimod bygger på tra- ditionelle forestillinger. Det vil sige på tidligere genera- tioners kønsarbejdsdeling bestemt af deres arbejds- og livs- situation, eller på forestillinger om de to køns egenskaber og bestemmelse.

Den fysiske planlægning har brug for kønsforskningen til at påpege disse forkerte antagelser gennem at synliggøre, hvordan kønnethed som kulturel idé betyder i de byg- gede omgivelser på et givet historisk tidspunkt og geogra- fisk sted. Og hvad det er for idéer om køn, de byggede omgivelser udtrykker. Sådanne synliggørelser vil kunne vise, hvilke rum i de byggede omgivelser der udtrykker en forskel mellem og en hierarkisering af køn.

Den fysiske planlægning har også brug for kønsforsk- ningen til at påminde om, at kvinder og mænd ikke kan reduceres til generaliserede kategorier eller til en uforan- derlig og ahistorisk konstant. Men at kvinder og mænd derimod må ses som subjektive køn – som konkrete, men- neskelige subjekter – der rummer forskelligheder, som hver for sig er en variabel, en analytisk kategori. Således kan man skelne mellem det biologiske køn (dreng-pige, kvinde-mand), det seksuelle køn (hetero-, homo-, bi-, trans-seksuel), det

psykologiske køn (kønsidentiteten), det historiske eller sociokulturelle køn (den samfundsmæssige funktion og rolle) og det selv fremførte køn (kønnet udtrykt i selviscenesættelse) (Possing 1992).

I sin kompleksitet og sammensathed kan køn, kvinder og mænd, ikke reduceres til statiske roller og universelle egenskaber uafhængig af den sociale og tidsmæssige kontekst. Derimod må køn ses som en dynamisk relation, der forandrer sig i tid og rum og gennem det enkelte menneskes livsforløb.

Ligestillingsarbejdet og ligestillingspolitikken har medført, at kvinder og mænd konstruerer nye "kvindeligheder" og "mandligheder", der udgør en nyfortolkning af, hvad disse kategorier kan indeholde. Vi har fået en postmoderne blanding af kønnede udtryk, som vi er uvant med, og som medfører forandringer af de rum og arenaer, kønnenes liv udspiller sig i.

Som planlæggere må vi spørge og tage stilling til:

- Hvordan skal vi planlægge de byggede omgivelser for køn i stadig forandring?³
- Hvordan skal vi planlægge for de grupper i samfundet, som allerede har dekonstrueret tokønnetheden, som praktiserer ligestilling og har fælles råderum på tværs af køn?
- Hvordan tænker vi os at planlægge vore byer, kommuner og regioner og strukturere de byggede omgivelser, når kvinder og mænd er ligestillede ikke blot i vor kulturs diskurser, men også i praksis – i det sociale livs råderum?

I verden i dag er køn fortsat et strukturerende princip, men verden er suppleret med et strukturerende princip om, at køn ikke længere må virke som en begrænsning for det enkelte menneske. De store fortællinger er væk også på det kønsmæssige område. Vi lever i en ny verden. Hvordan de byggede omgivelser kommer til at se ud, når de imødekommer ligestillede kvinders og mænds liv og deres fælles opgaver, der ikke kan sammenføjes med kønsmærkede kroppe og gøres til faste kategorier i sproget og diskurserne, er stadig et åbent spørgsmål.

Noter

1. Undersøgelser af hvordan kategorier – som for eksempel køn – udvikles, og hvordan de i givne samfundsmæssige og kulturelle kontekster vinder legitimitet som naturlige eller indforståede forståelseskategorier, er især udviklet inden for den socialkonstruktionistiske tænkning. Den er oprindelig udviklet inden for sociologien, og nogle af dem, der leverede de første samlende bidrag til socialkonstruktionistisk tænkning, er Berger & Luckmann (1966). En opsummering af grundidéerne i den socialkonstruktionistiske tænkning findes hos Gergen 1985 (Søndergaard 1995).
2. Denne position som "den anden" og "ikke-mand" er blandt andet forårsaget af århundreders opfattelse af kvinden som en ufuldstændig mand (Vang 1989; Laqueur 1990). En opfattelse, man først kunne begynde at opgave, efter at zoologen Karl Ernst von Baer med brugen af mikroskop havde påvist pattedyrets ægcelle i 1827. Og efter at senere forskere blev klar over genitalorganernes udvikling, og zoologen Oscar Hertwig i 1876 fastslog, at befrugtning kommer i stand ved en sammensmeltning af æg- og sædcelle (Vang, 1985; Laqueur 1990; Rosenbeck 1992).
3. Fordelingen af arbejdet og af rollerne i familien og i samfundet er i vore nordiske samfund ikke kønsbestemt på samme måde som for 20 år siden. Kan vi ikke se forandringerne i vor egen familie eller i de kulturelle og sociale grupper, vi lever, arbejder og færdes i, så findes der i dag biblioteker fulde af studier, undersøgelser og statistikker, som fortæller os om forandringerne.

Betty Vang, arkitekt m.a.a.
Byplanforsker, kvinde- og kønsforsker,
Århus, Danmark

Litteratur

- ARDENER, SHIRLEY (ed.) (1978): *Defining Females*. London: Croom Helm. (Reprint, Berg 1993).
- ARDENER, SHIRLEY (ed.) (1981): *Women and Space*. London: Croom Helm.
- ARDENER, SHIRLEY (ed.) (1993): *Women and Space*. Oxford: Berg Publishers Ltd. (Reprint).
- BERGER, PETER L. & THOMAS LUCKMANN (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books (da. oversættelse 1979: *Den samfundsskabte virkelighed*).
- CHODOROW, NANCY J. (1995): Gender as a Personal and Cultural Construction. IN *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 20, no. 3.
- GERGEN, KENNETH (1985). The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. IN *American Psychologist*, vol. 40, no. 3.
- HEJLSTED, ANNEMETTE (1991): Postfeminismens lille fortælling. IN *Nyhedsbrevet Kvindeforskning*, Nr. 4.
- HOWELL, MARTHA C. (1986): *Women, Production and Patriarchy in Late Medieval Cities*. The University of Chicago Press.
- LAQUEUR, THOMAS (1990): *Making Sex*. Harvard University Press.
- LIGESTILLINGRÅDET (1995): *Kvinder og Mænd*. København: Ligestillingsrådet, Danmarks Statistik og Arbejdsmarkedsstyrelsen.
- LIGESTILLINGRÅDET (1997): Mænds arbejdspladskultur. IN *Lige nu*, nr. 2. København: Ligestillingsrådet.
- NORDISK MINISTERRÅD (1996): *Program for det nordiske ligestillingssamarbejde 1995–2000*. TemaNord 1996–502. København: Nordisk Ministerråd.-
- MACCORMACK, CAROL & MARYLIN STRATHERN (1980): *Nature, Culture and Gender*. Cambridge University Press.
- MOORE, HENRIETTA (1988): *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.
- OLUFSEN, LENE (1991): Tekstuelle rum og rumlige visioner. IN Eva Lous & Lis Wedell Pape: *Egne rum*. Århus: Forlaget Klim.
- POSSING, BIRGITTE (1992): Køn og kvindelighed – hvilke historiske kategorier? IN *Den jyske Historiker* Nr. 58–59, Kønnet i historien.
- RIMMEN NIELSEN, HANNE (1988): Kvindekultur og lærerindekultur. Er kvindekulturen en afhængig kultur? IN Betty Vang, Hanne Rimmén Nielsen & Hilda Rømer: *Kvindekultur – køn og kultur*. Arbejdsnotat nr. 6. Cekvina: Aarhus Universitet.
- RIMMEN NIELSEN, HANNE (1990): Køn, kultur og historie. IN Henrik Horstbøll og Henrik Kaare Nielsen: *Delkulturer*. Aarhus Universitetsforlag.
- ROSALDO, MICHELLE Z. & LOUISE LAMPHERE (1974): *Woman, Culture and Society*. Stanford University Press.
- ROSENBECK, BENTE (1992): *Kroppens politik*. Museum Tusulanums Forlag.
- SCOTT, JOAN W. (1987): Gender. A Useful Category of Historical Analysis. IN *American Historical Review* 91, no. 5.
- SPAIN, DAPHNE (1992): *Gendered Spaces*. The University of North Carolina Press.
- SØNDERGAARD, DORTE MARIE (1995): *Tegnet på kroppen*. Dr.philos.-afhandling. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- VANG, BETTY (1985): Det kulturelle efterslæb. IN Jens Chr. Tonboe (red.): *Farvel til byen?* Aalborg Universitetsforlag.
- VANG, BETTY (1988): Kvindekultur/kvindekulturer: Kommentar til kvindekulturbegrebet. IN Betty Vang, Hanne Rimmén Nielsen & Hilda Rømer: *Kvindekultur – køn og kultur*. Arbejdsnotat nr. 6. Cekvina: Aarhus Universitet.
- VANG, BETTY (1989): Kønnet: en bevidsthedskategori. IN Anne Margrete Berg et al. (red.): *Seminarrapport for kvindeforskningsseminar i videnskabshistorie og -teori*. Hotel Faaborg Fjord 25.–27. januar 1989. Kvindeforum, Aalborg Universitetscenter.
- WEEDON, CHRIS (1987): *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Oxford: Basic Blackwell
- WHYTE, SUSAN REYNOLDS (1977): Indledning, p. 7–13. IN *Verdens Kvinder – Kvinders Verden*. København: Nationalmuseet.
- VOGT, KARI, SISSEL LIE, KARIN GUNDERSEN & JORUNN BJØRGUM (red.) (1985): *Kvinnenes kulturhistorie*, bd. 1–2. Oslo: Universitetsforlaget.
- WOOLF, VIRGINIA (1977/1929): *A Room of One's Own*. Suffolk: Panther Books

Litteraturlista

I fokus när vi valt litteratur har stått arkitektur, fysisk planering liksom begreppen rum och plats behandlade med ett feministiskt perspektiv. Eftersom vi har funnit att det finns många beröringspunkter mellan arkitektur, planering, geografi och konstvetenskap för den feministiska analysen har också viss geografisk och konstvetenskaplig litteratur tagits med. Vi har inskränkt oss till litteratur som behandlar förhållandena i västvärlden eftersom vi bara har en bristfällig överblick över litteratur från och om resten av världen. Listan gör inga anspråk på att vara komplett, den skall ses som en början, som trots sina begränsningar kan inspirera till vidare läsning.

- AHRENTZEN, SHERRY & KATHRYN H. ANTHONY (1997) "Sex, Stars, and Studios: A Look at Gendered Educational Practises in Architecture." *Journal of Architectural Education*, JAE 97/1.
- ALMQVIST, ANNIKA (1993) *Han och hon och huset. Drömmen om ett eget hus*. Gävle.
- ALMQVIST, ANNIKA ET AL (1995) *Mitt i nittioalet. Kvinnor, identitet och boende*. Gävle.
- AMDAM, JØRGEN; T KLEVEN & A SÅTERDAL (1992) *Alternativ kommunplanelegging*. Möreforskning. Rapport 9207, Norsk institutt for by- og regionforskning og Norges byggforskningsinstitut. Volda.
- AMDAM, JØRGEN (1995) "Mobilisation, Participation and Partnership Building in Local Development Planning: Experiences from Local Planning on Women's Conditions in Six Norwegian Communes." *European Planning Studies*. Vol. 3. No. 3.
- BERG, ELLY ET AL (1982) *Det lilla kollektivhuset. En modell för praktisk tillämpning*. Statens råd för byggnadsforskning T14:1982, Stockholm.
- BOOTH, CHRIS; JANE DARKE & SUSAN YEANDLE, RED (1996) *Changing Places. Women's Lives in Cities*. London.
- BORDEN, IAIN (1995) "Gender and the City.", Borden, Iain & David Duster, RED *Architecture and the Sites of History. Interpretations of Buidlings and Cities*. Cornwall.
- BOURDIER, JEAN-PAUL & MONH-HA T. TRINH (1985) "Eastern Kassenä" *African Spaces. Designs for Living in Upper Volta*. New York.
- BOVERKET (1996) *Hela Samhället – jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö. Del I*. Boverkets rapport nr 1996:4, Karlskrona.
- BOVERKET (1996) *Hela Samhället – jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö. För Dig som vill veta mer. Del II*. Boverkets rapport nr 1996:4, Karlskrona
- BOWLBY, SOPHIE (1989) "The geography of gender." *New models of geography*. Vol 2, s 157–175, London.
- BRATTÉN, KATARINA & BERTIL LUNDBERG (1997): *Delaktighet och dialog. Översiktsplanering i Kils kommun på annorlunda vis*. Arbetsrapport 97:3, Högsolan i Karlstad.
- BROOKS, GARDNER CAROL (1995) *Passing by: gender and public harassment*. Berkely.
- CHASTEEN, AMY L (1994) "The world around me: The environment and single women." *Sex Roles*. 31:5/6 – 1994, s 309–328.
- CHURCHMAN, ARZA & IRWIN ALTMAN (1994) "Women and the environment.", *Human Behavior and Environment*. Vol 13, New York, London.
- COLEMAN, DEBRA; ELIZABETH DANZE & CAROL HENDERSON RED (1997) *Architecture and feminism*. New York.
- COLOMINA, BEATRIZ, RED (1992) *Sexuality and space*. Princeton.
- COLOMINA, BEATRIZ (1993) "Den kluvna väggen, hemmets voyerism." *Mama*. årg 2, 5/93. Översättning Catharina Gabrielsson Åman.
- DUNCAN, NANCY, RED (1996) *BodySpace*, London, New York.
- ENEROTH, BIRGITTA, RED (1989) *Kvinnor om boende och planering*. Gävle.
- FRIBERG, TORA (1990) *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*. Lund.

- FRIBERG, TORA (1993): *Den andra sidan av myntet – om regionalpolitikens enögdhet*. Neo Media AB. Sweden.
- FRIBERG, TORA & ANITA LARSSON (1997): *Genusperspektiv i översiktlig planering*. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds Universitet. Rapporter och Notiser 148. Lund.
- FRIBERG, TORA (1997) *Britsarvet, Fullesta, Hoglands park ... Analys av könskodade rum på basis av uppsatser från kursen Ett könsteoretiskt perspektiv på samhällsplanering*. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds Universitet. Rapporter och Notiser 150, Lund.
- FRIBERG, TORA (1998) *Förflyttningar, en sammanhållande länk i vardagens organisation*. KFB RAPPORT 1998:23, Stockholm.
- FOLKESDOTTER, GÄRD (1997) "Manligt och kvinnligt planlagt." *Plan* 1997:2.
- FOLKESDOTTER, GÄRD (1997) *Planering, jämlikhet och broderskap. En blick i backspegeln på exemplet Gävle*. Institutet för bostadsforskning, Gävle.
- FORSKARGRUPPEN FÖR DET NYA VARDAGSLIVET. (1982): *Det nya vardagslivet*. Nordiska ministerrådet. Stockholm.
- FORSKARGRUPPEN FÖR DET NYA VARDAGSLIVET. (1987): *Veier till det nye hverdagslivet*. Nordiska ministerrådet. NORD 1987:61.
- GABRIELSSON, ÅMAN CATHARINA (1993) "Om rummets sexualitet." *Mama*. 5/93.
- GREED, CLARA H. (1993) *Introducing town planning*. London.
- GREED, CLARA H. (1994) *Women and planning – Creating gendered realities*. London, New York.
- HAYDEN, DOLORES (1981) *The grand domestic revolution: A history of feminist designs for American homes, neighborhoods and cities*. Massachusetts.
- HÖGBERG, A-L (1989) *Kvinnliga förvaltningsstrategier. 90-talets alternativ till kostsamma ombyggnader*. Avd för bostadsförvaltning. Kungliga tekniska högskolan. Stockholm.
- JACOBS, JANE (1961) *The death and life of great American cities*, New York.
- JENSFELT, CECILIA (1993) *Kvinnor, planering och byggande*. Stockholm.
- JOHNSON, LOUISE (1989) "Making space for women: feminist critiques and reformulations of the spatial disciplines." *Australian feminist studies*. 9/1989, s 31 – 50.
- JOURNAL OF ARCHITECTURAL AND PLANNING RESEARCH (1992): Special Issue: *Women's Voices in Architecture and Planning*. 2/92.
- JUNGER, MARIANNE (1987) "Women's experience of sexual harassment: some implications for their fear of crime." *The British journal of criminology*. 27:4, s 358 – 383.
- KAUL, SIGRUN (1996): "Vi skulle jo löpe med ulver: Integrering av kvinnor i planläggningen – et feministiskt perspektiv." Olsson, Gunnar RED, *Poste Restante*. Nordiska Institutet för samhällsplanering. Stockholm.
- KHAKKEE, ABDUL (1995) "Planering och feminism." *Plan*. 1995:6.
- KVINNOVETENSKAPLIG TIDSKRIFT (1982): Tema: Boende, bebyggelse och kvinnors vardag. Nr 1.
- KVINNOVETENSKAPLIG TIDSKRIFT (1995) Tema: Platsen i rummet. Nr 2–3.
- KRANTZ, BIRGIT (1997) "Gender i stadens rum.", *Aktuellt om kvinnoforskning*. 1/97, Lund.
- KOSKELA, HILLE (1995) "Stadsmiljön som rädsans och kontrollens rum." *Kvinnor och miljöer – rapport från det 9:e Nordiska kvinnojuristmötet*. Publikationer av Inst. för privat rätt vid Helsingfors Universitet 44. Helsingfors.
- KOSKELA, HILLE (1997) "Bold walk and breakings: women's spatial confidence versus fear of violence." *Gender, Place and Culture*. Vol 4, 3/97.
- LARSEN, VIVI & H TOPSÖE-JENSEN (1985) *Urban Planning and Everyday Life of Women*. Danish Building Research. Hørsholm.
- LARSSON, BARBRO (1992) *Kvinnors byggforum: Det gäller våra liv – en skrift om kvinnors syn på samhällsplanering*. Stockholm.
- LIDMAR, KARIN (1993) *Kvinnors Byggforum: Den goda staden och den goda bygden ur kvinnlig synvinkel*. Stockholm.
- LINDBERG, ANNA-LENA RED (1995) *Feministiska bildanalyser från renässans till postmodernism*. Stockholm.
- LITTLE, JO; & LINDA PEAKE & PAT RICHARDSON RED (1988) *Women in Cities*. Basingstoke.
- LITTLE, JO (1994) *Gender, planning and the policy process*. Oxford.
- LUNDAHL, GUNILLA (1991) *Kvinnorum. Porträtt av arkitekter*. Arkitekturmuséet. Stockholm.
- LUNDAHL GUNILLA RED (1992) *Kvinnor som banade väg*. Byggnadsnämnden. Stockholm.
- MACKENZIE SUZANNE (1989) "Women in the city." *New models in geography*. Vol 2 London, s 109 – 126.
- MASSEY, DOREEN (1996) *Space, place and gender*. Cambridge

- MASSEY, DOREEN (1998) "Plats/Identitet/Feminism" MAMA-DIVAN feb/98, s. 22–24
- MATRIX (1985) *Making space. Women and the man made environment*. London.
- MINISTRY OF ENVIRONMENT, GOVERNMENT OF NORWAY (1987) *Kokbok i folkelig planläggning*.
- MINISTRY OF ENVIRONMENT, GOVERNMENT OF NORWAY (1993) *Manual for alternative municipal planning*.
- MURPHY, DIANA, RED (1996) *The Sex of Architecture*. New York.
- PAIN, RACHEL (1991) "Space, sexual violence and social control." *Progress in human geography*. Vol 15:4.
- PILE, STEVE (1996) *The body and the city – psychoanalysis, space and subjectivity*. London, New York.
- POLLOCK, GRISELDA (1985) *Vision and Difference: Femininity, Feminism and Histories of Art*. London.
- RIGER S; M T GORDON, R K LEBAILLY & L HEATH (1980) "Crime, women and the quality of urban life." *Signs*. 5, s 144 – 160.
- ROSE, GILLIAN (1993) *Feminism & Geography. The Limits of Geographical Knowledge*. Oxford.
- RUEDI, KATERINA; SARAH WIGGLESWORTH & DUNCAN MCCORQUODALE, RED (1996) *Desiring Practices – architecture, gender and the interdisciplinary*, London.
- SAARIKANGAS, KIRSI (1993) "Home: a realm of woman? Sexual difference and the type-planned houses of the 1940s in Finland." *Nora* 2/93.
- SANGREGORIO, INGA-LISA (1984) *Kvinnorum i mansvärld. Har stadsplanering och bostadspolitik påverkat den amerikanska kvinnans situation*. Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning. Skriftserie 1984:1 Stockholm.
- SANGREGORIO, INGA-LISA (1994) *På spanning efter ett bättre boende. Bygga och bo på kvinnors villkor*. Byggnadsforskningsrådet. Stockholm.
- SCHLYTER, ANN (1988) *Women Householders and Housing Strategies. The case of George, Lusaka*. SB:14, SIB, Gävle.
- SIMONSEN, KIRSTEN (1990) "Urban Division of Space: A gender category. The Danish case." *Scandinavian Housing and Planning Research*, 1990 Nr 3.
- SPAIN, DAPHNE (1992) *Gendered spaces*. Chapel Hill, London.
- SOUMENIN-KOKKONEN, RENJA (1992) *The fringe of a profession – Women as architects in Finland from the 1890's to the 1950's*. Helsinki.
- THÖRN, KERSTIN (1997) *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*. Umeå.
- TRENCH, SYLVIA; OC TANER & STEVEN TIESDELL (1992) "Safer cities for women. Perceived risks and planning measures." *Town planning review*. 63:3, s 279 – 296.
- UPPSALA KOMMUN – REFENSGRUPPEN FÖR JÄMSTÄLLDHET I KOMMUNAL PLANERING (1990) *Checka listan*. Uppsala.
- VALENTINE, GILL (1989) "The geography of womens fear." *Area*. 21:4.
- WAJCMAN, JUDY (1991) "The built environment – women's place, gendered space." *Feminism confronts technology*. Cambridge.
- WEISMAN, LESLIE KANES (1992) *Discrimination by design – a feminist critique of the man-made environment*, Urbana, Chicago.
- WEKERLE, GERDA R. (1994) "Violence against women, safe cities: Canadian federal and municipal initiatives" från konferensen *Women in the city: housing, services and the urban environment*. 4–6/10, Paris.
- WEKERLE, GERDA R, & CAROLYN WHITZMAN (1994) *Safer Cities: Guidelines for Planning, Design, and Management*, New York.
- WERNE, FINN (1987) "Runt och fyrkantigt" i *Den osynliga arkitekturen*. Lund.
- WESTERMAN, ANN (1992) "Kvindeidentitet i moderne arkitektur." *Hug!* 62:13, s 87–89.
- WILSON, ELIZABETH (1991) *The sphinx in the city*. Cambridge.
- WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP OF THE IBG (1985) *Geography and gender*, London.
- WOMEN IN THE CITY. HOUSING, SERVICES, AND THE URBAN ENVIRONMENT. (1995) OECD, Paris.

